

Belstea regnavit Bela frater eius qui fures ⁊ latro-
 nes persecutus est: ⁊ petitionibus loqui traxit origi-
 nē: vt romana habet curia ⁊ imperij. Qui coronat⁹
 est ī dieb⁹ ianuarij: feria prima. Regnavit autē ann⁹
 xxiij. mense vno: diebus. xix. Obdormiuit antez in
 dño: anno eius dez. M. c. xc. kalēdis maij: feria ter-
 tia cuius corpus albe quiescit honorifice tumulatū.

ZSOLDOS ATTILA

A MAGYAR KORONA DALMÁCIÁBAN

1241–1242

A középkorban Dalmáciának az Adriai-tenger keleti partvidékét és az előtte fekvő szigetvilágot nevezték. Területe eredetileg a Bizánci Birodalomhoz tartozott. Az első ezredfordulót követően Velence és a még önálló Horvátország váltakozó sikerrel küzdött birtoklásáért. Horvátország 11. század végi elfoglalása után a Magyar Királyság mintegy megörökölte a gazdag dalmát kereskedővárosok – Zára (Zadar), Trau (Trogir), Spalato (Split), Ragusa (Dubrovnik) – megszerzésére irányuló törekvéseket, s a Dalmáciáért folytatott velencei-magyar háborúk végigkísérték az Árpád-kor egész történetét, sőt azon is túlnyúltak.

A magyar királyok igényt formáltak Dalmácia birtoklására, s bár tényleges hatalmuk csak időnként terjedt ki a terület egészére – vagy annak egyes részeire –, uralkodói címeik között következetesen szerepeltették a tartományt, egészen az Osztrák–Magyar Monarchia bukásáig. Horvátországhoz hasonlóan Dalmáciát sem tekintették a Magyar Királyság részének – ellentétben a királyság szerves részét alkotó Szlavóniával –, ily módon tehát joggal sorolhatjuk a korona külföldi tartózkodásai közé azt az időszakot, amikor IV. Béla király (1235–1270) oda menekítette azt az országra törő tatárok elől.

A 13. század első éveiben Belső-Ázsia pusztaságain soha nem látott nagyhatalom kelt életre a mongol Dzsingisz kán (1206–1227) uralma alatt. Az Európában „tatárok” néven emlegetett mongolok alig néhány évtized alatt jól szervezett s bámulatos teljesítményekre képes haderővel rendelkező birodalmat építettek ki, melyben idővel feltámadt az érdeklődés a nyugati terjeszkedés iránt is. Az, hogy a támadást a Magyar Királyság sem kerülheti el, 1240 decemberében vált bizonyossá, amikor híre jött: a mongolok bevették és elpusztították Kijevet.

KORONAMENEKÍTÉS A TATÁRJÁRÁS KÖZEPETTE

A magyarországi tatárjárás történetéről ismereteink javát két terjedelme-

sebb forrásnak köszönhetjük. Az egyik ezek közül kifejezetten a Magyarországot ért mongol támadásról és annak közvetlen előzményeiről számol be. A mű szerzője, Rogerius Itáliában született, az egyik pápai követ kíséretében érkezett Magyarországra az 1230-as években, s itt is maradt. A tatárjárás vihara Nagyváradon érte. 1243–1244 táján írta *Siralmas ének* címmel ismeretteremtő művét, mely a szemtanú hi-telességével – és persze szubjektivitásával – adja elő a történeteket: egy ideig maga Rogerius is a tatárok fogságában sínylődött, de sikerült megszöknie. A tatárjárást követően előbb Sopronban, majd Zágrábban viselt kisebb egyházi tisztségeket, végül a dalmáciai Spalato érseke lett (1249–1266).

A másik hosszabb beszámolót a tatárjárás eseményeiről Tamás spalatói főesperes *A salonai és spalatói főpapok története* című műve tartalmazza, amely nemcsak a dalmáciai, hanem időnként a magyarországi eseményeket is nyomon követi. A két forrás szerencsésen kiegészíti egymást: Rogerius bővebb és – úgy tűnik – megbízhatóbb

értesülésekkel rendelkezett a magyarországi fejleményekről, Spalatói Tamás viszont, nem meglepő módon, részletesebb tudomással bírt mindarról, ami Dalmáciában történt.

Az a passzus, amely alapján felmerülhet egyáltalán, hogy a magyar királyok koronájáról is hallunk a tatárjárás történetében, Spalatói Tamás munkájában olvasható: „*Béla király [...] elküldte [...] embereit Székesfehérvárra, s miután felvétette Szent István király testét, s felrakott még sok egyházi kincset is, mindezt Mária úrnővel, a feleségével s a még csak két éves kisfiával, Istvánnal együtt leküldte a tengerpart mellé, kérte és parancsolta, hogy a spalatóiak megőrzésre fogadják be ezeket, a királynét pedig kisfiával együtt tartsák ott hűségük oltalmában.*” Aligha szorul bizonygatásra, hogy az említett „sok egyházi kincs” között a magyar királyavató korona is ott volt, amelyet éppen ez idő tájt kezdenek mind gyakrabban Szent Koronaként emlegetni forrásaink, az első előfordulás 1256-ból való.

Tamás előadásában ez az epizód akkor kerül elő, amikor a tatárok már

IV. Béla ábrázolása a Thuróczy-krónikában (*Chronica Hungarorum*, 1488)

elfoglalták a Dunától keletre fekvő országrészeket, de a folyón még nem keltek át, tehát az 1241 áprilisa utáni időszakra vonatkozhat a tudósítás. Ezzel szemben Rogerius úgy tudta, hogy IV. Béla király még azelőtt gondoskodott családjá biztonságba helyezéséről, hogy Pesten táborba szállt volna a mongolok ellen készülődően. Az ő elbeszélése szerint azt követően, hogy a nádor meghozta a hírt a mongol főserg betöréséről – tehát valamikor március elején –, a király „meghagyta Ist-

ván magiszternek, a váci püspöknek meg az aradi és a Szent Údvöztőről nevezett csanádi prépostnak, hogy menjenek sietve a királynéhez, és siessenek vele Ausztria határához, ott várva be e bajok végét”. Az itt említett István váci püspök (1241–1243) a kor jól ismert alakja, az aradi prépostot Albertnek hívták, a csanadit pedig Achillesnek.

Bizonyosra vehető, hogy a királyné és – az itt nem említett – gyermekei pétségéről a király világi hívei gondoskodtak. A testőrség parancsnoka Hahót

nembéli Hahót fia Mihály lehetett, akinek eközben szerzett érdemeiről IV. Béla egy 1244-ben kelt oklevele emlékezik meg, s aki 1239–1240-ben Mária királyné asztalnokmestere volt, nem lehetetlen azonban, hogy e tisztségét még a tatárjárás idején is viselte. Spalatói Tamás a dalmáciai magyar menekültek között említést tesz egy bizonyos Demeterről, aki nagy valószínűséggel azonosítható Csák nembéli Luka fia Demeterral, aki 1238 és 1241 között történetesen éppen Csanád megye ispánjaként szerepel. Így nem lenne meglepő, ha ő felelt volna az útnak indított királynéi udvar egészének biztonságáért.

Elég valószínűtlennek tűnik, hogy IV. Béla ne ugyanakkor gondoskodott volna családjá és az ország kincsei – köztük a Szent Korona – biztonságáról, így az időpontot illetően indokoltabbnak látszik Rogerius előadásának hitelt adni. Az is feltehető, hogy a királyi család őrzésére rendelt csapat ment Székesfehérvárra is a Spalatói Tamás által említett kincsekért, köztük a Szent Koronáért. Székesfehérvárott a rend helyi közösségéből minden bizonnyal néhány johannita lovag is csatlakozott a királyné kíséretéhez, s ezt követően indultak, mint Rogerius írja, „Ausztria határához”.

Az ily módon megjelölt hely közelebbi meghatározása minden további vitát kizáró módon aligha lehetséges, ha viszont találgatásokba bocsátkozunk, az első számú jelölt Sopron városa lehet. Tudjuk ugyanis, hogy a muhi csatából IV. Bélát észak felé menekítették ki emberei, majd Nyitrán át jutott el Pozsonyba. A város közelében felkereste őt Babenberg II. Frigyes osztrák herceg (1230–1246), aki a kimerült és az átélt borzalmaktól meggyötört Bélát rávette, hogy tartson vele Ausztriába, ott azonban nem vendégül látta, hanem kifosztotta a királyt.

Frigyes még II. András (1205–1235) életében szenvedett vereséget a magyaroktól, akiktől akkor pénzen váltotta meg a békét: ezt a veszteséget igyekezett visszafizettetni a kiszolgáltatott helyzetben lévő magyar királlyal, s mivel nem ítélte elegendőnek a Bélánál talált pénzt és egyéb értéktárgyakat, rákényszerítette, hogy a Magyar Királyság Ausztriával szomszédos területeinek egy részét zálogba adja neki. „A király ezek után – folytatja a történetet Rogerius –, ahogy csak tudott, sietett a királynéhoz, aki tőle nem messze volt.”

Mindkét utalás, mellyel Rogerius Mária királyné tartózkodási helyét

A SZENT KORONA MENEKÍTÉSE A TATÁRJÁRÁS IDEJÉN, 1241–42

megjelöli, leginkább Sopronra illik rá, s a városra annál is inkább gondolhatunk, mert nem sokkal korábban, 1240 kora nyarán IV. Béla bizonyosan közel egy hónapig időzött ott. Szintén közrejátszhatott Sopron kiválasztásában, hogy a királyné kíséretéhez csatlakozott johanniták ott már 1217 óta vámbirtokosok voltak, s meglehet, hogy a vámbijedelmét számításba vették a királyi család költségeinek fedezésére gondolván.

A KORONA DALMÁCIÁBAN

Sopronból – ha valóban ott találkozott IV. Béla a családjával – előbb a Somogy megyei Segesdre mentek, mely a királyi család birtokában lévő uradalom központja volt, s az ott álló udvarház a lehetőségekhez képest kényelmes szállást kínálhatott, majd a nagyobb biztonságot ígérő Szlavóniába, közelebről Zágrábba érkeztek, ahol „az egész nyarat” töltötték, amint azt Spalatói Tamás tudni véli. A zágrábi tartózkodásra vonatkozó híradást más forrásunk is megerősíti: 1241. május 18-án ugyanis innen keltezte IV. Béla a pápának írt egyik segélykérő levelét. Zágrábról küldte a király a családját, valamint a Szent Koronát és a kincseket az Adria-parti Spalato városába, Mária azonban – miután a Tamás által meglehetősen homályosan leírt módon öszszesződött a helyiekkel – inkább a közeli Klissza (ma Klis, Horvátország) várába zárkózott be.

Mária királyné útjának időpontját nem ismerjük, feltehető azonban, hogy az utazás hossza és a Száva völgyét a tengerparttól elválasztó hegyeken való átkelés előre látható nehézségei miatt még kedvező időjárási viszonyok között kerülhetett rá sor. Talán erre vonatkozik Tamás „egész nyarat” említő megjegyzése, s így az út némi joggal helyezhető a nyári hőség elmúltá és az esőzések bekövetkezte közötti időszakra, azaz az ős kezdetére. Mária vélhetően a Bihácson (ma Bihać, Bosznia-Hercegovina) és Kninen (ma Knin, Horvátország) át vezető utat választotta, s így november eleje előtt aligha érkezhettek meg a gyermekekkel és a Szent Koronával Spalatóba.

Maga IV. Béla bizonyosan Szlavóniában maradt még jó ideig, hiszen 1242. január 19-én a Zágrábtól keletre fekvő Csázmából (ma Čazma, Horvátország) küldött újabb levelet a pápának. Nem sokkal utóbb, amikor híret vette, hogy

január végén a mongolok mégiscsak átkeltek a Dunán, s egyik seregük történetesen az ő kézre kerítésére indult dél felé, Béla is a tengerpartra menekült. A királyi család egy ideig Spalatóban időzött – azaz Mária a gyermekekkel és a Szent Koronával együtt elhagyta Klisszát és csatlakozott férjéhez –, majd inkább a nyugatabbra eső, szigeten fekvő Trau városába vonultak át.

Amikor aztán a király után kutató mongolok valóban feltűntek a tengerparton, IV. Béla „*március elején*” bérelt hajókra menekítette családját és kincseit, hogy szükség esetén haladéktalanul elindulhassanak, ám erre már nem került sor, mert a mongolok – mind a mai napig találgatásra okot adó módon – váratlanul elvonultak. A történet végét Spalatói Tamás így foglalja össze: „*Béla király pedig, amikor a küldött kémei révén bizonyossá vált afelel, hogy az istentelen nép már az egész országból kivonult, minden késedelem nélkül visszatért Magyarországra; a királyné azonban a királyi gyermekekkel Klissza várában maradt egészen szeptemberig. Ott halt meg két hajadon leánya, akiket Szent Domnius egyházában tisztességesen el is temettek.*”

A VISSZATÉRÉS

Nem ismert, hogy IV. Béla 1242-ben pontosan mikor indult vissza Trauból, milyen útvonalat választott, s meddig tartott az útja. Március 10-én bizonyosan Trauban volt, de jó egy héttel később, március 18-án is traui vonatkozású okleveleket adott ki, azaz feltehető, hogy még a városban tartózkodott. Ezt követően ismert még egy Klisszán kelt, de napi dátumot nem tartalmazó oklevele az évből, ami annak jele lehet, hogy ott vált el a Spalatói Tamás szerint egy ideig még a Tenger-melléken maradó családjától.

Az, hogy Mária és a gyermekek a várban maradtak, nagyon is érthető, hiszen ott szülte meg a királyné utóbb szentté avatott leányát, Margit hercegnőt, így az utazás egy ideig szóba sem jöhetett. Feltehető, hogy IV. Béla ekkor rendelte az István trónörökös őrizetével megbízott Hahót nembéli Mihály mellé Osl nembéli Herbordot, hogy „*Klissza várában a mondott fiunkkal szomszédos házban lakjon, s az akkortájt fenyegető veszély esetére mint valami biztos védőbástya legyen a közvetlen közelében*”. Az első olyan, napi kelttel ellátott oklevél, amely arról ta-

KRONOLÓGIA

1241. március 12. után

IV. Béla (1235–1270) rendelkezik a királyi család és a Szent Korona biztonságba helyezéséről

1241. március második felében

Mária királyné Székesfehérvárott magához veszi a Szent Koronát

1241. április

Mária királyné a gyermekekkel és a Szent Koronával Sopronban (?) várakozik

1241. május elején

az Ausztriából szabaduló IV. Béla és Mária királyné gyermekeivel és a Szent Koronával Sopronból (?) Segesdre távozik

1241. május 18. előtt

IV. Béla és Mária királyné gyermekeivel és a Szent Koronával megérkezik Zágrábba

1241. szeptember elején

IV. Béla Mária királynét a gyermekekkel és a Szent Koronával a tengerpartra küldi

1241. november elején (?)

Mária királyné a gyermekekkel és a Szent Koronával megérkezik Spalatóba, majd Klissza várába megy

1242. január 19. után

IV. Béla elhagyja Szlavóniát, és a tengerpartra indul

1242. február közepén (?)

Mária királyné a gyermekekkel és a Szent Koronával Spalatóban csatlakozik IV. Bélához, majd Spalatóból Trauba mennek

1242. március elején

a IV. Bélát a tengerpartig üldöző mongol sereg elvonul

1242. március 18. után

IV. Béla és Mária királyné a gyermekekkel, valamint a Szent Koronával elhagyja Traut és Klisszába megy; az uralkodó továbbindul Magyarországra, Mária királyné a gyerekekkel és a Szent Koronával Klisszában marad

1242. szeptember elején

Mária királyné a gyermekekkel és a Szent Koronával visszaindul Magyarországra

1242. november közepén (végén?)

Mária királyné a gyermekekkel és a Szent Koronával Verőcénél eléri a Dráva folyót

1242. december (?)

a Szent Korona újra Székesfehérvárott

A prágai Szent István-kard.
A prágai Szent Vitus-székesegyházban fennmaradt 10. századi, skandináv eredetű kardot már a legkorábbi feljegyzések is Szent István kardjának nevezik. A nyugati típusú, csontból készült kereszttagú, erősen elhasznált kézfegyver nagy valószínűséggel az 1270-es években került Prágába, a 14. század közepétől biztosan ott őrizték. A kincs magyar királykoronázásokon való használata ugyanakkor nem igazolható. A Parlamentben őrzött koronázási kardnál tehát sokkal régebbi, az utóbbi a 15. század végén készült Észak-Itáliában és legkésőbb 1608-ban került be koronázási jelvényeink együttesébe. A két kard közötti szimbolikus kapcsolatot elsősorban az mutatja, hogy a 17. századtól egészen a 20. századig az utóbbit is „Szent István pallosaként” tartották számon.

núskodik, hogy IV. Béla újra országában tartózkodik, a dunántúli Mórchidán kelt október 3-án, bizonyosra vehető azonban, hogy a király már hónapokkal korábban hazaérkezett.

Csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk arra vonatkozóan, hogy IV. Béla a Szent Koronát is magával vitte-e, vagy az a királyi családdal maradt Klisszában. Az utóbbi lehetőség némiképp valószínűbbnek ítéltető, ha meggondoljuk: a királynak egyfelől elképzelései lehettek ugyan országa állapotáról, pontos értesülései azonban aligha, így bizonyos mértékű kockázatot vállalt volna, ha a koronát magával viszi, másfelől pedig, ha a családját biztonságban tudta Klisszában, a féltve őrzött kincseknek sem igen találhatott jobb menedéket a helyzet rendeződéséig. (Említést érdemel ezzel kapcsolatban, hogy a johanniták Székesfehérvárról szintén a Tengeremellékre menekített pecsétje még 1243-ban is Dalmáciában volt.)

Ha IV. Béla valóban Dalmáciában hagyta a Szent Koronát, akkor a becses ékszer Mária királynéval együtt érkezhett vissza az országba. Spalatói Tamás, mint láthattuk, úgy tudta, hogy a királyné és gyermekei szeptemberig maradtak Klisszában. Ez esetben az, hogy IV. Béla november közepén (16-án és 21-én) a Dráva melletti Verőcén (ma Virovitica, Horvátország) keltezte több oklevelét is, annak lehet a jele, hogy családja elé ment. Visszatérőben azért tarthatott tovább a királyné (és a Szent Korona) útja, mert a tatárjárás pusztításait követően sem az élelem beszerzése, sem – szükség esetén – a lovak pótlása nem lehetett egyszerű feladat, amivel már a Klisszából történt elindulásakor számolhattak a királyné útját szervezők. A lovak joggal feltételezhető kíméléséből szükségképpen következik a lassabb haladás, indokolt tehát a naponta megtett távolságot kisebbre becsülni, miközben az utazást időről időre megszakító pihenők is gyakoribbak

és hosszabbak lehettek. Mindez egyúttal azt jelenti, hogy 1242 végére a Szent Korona visszakérülhetett bevett őrzőhelyére, Székesfehérvárra.

A TATÁRJÁRÁS UTÁN

A Szent Korona 1241–1242. évi dalmáciai útjának tanulságai segítségünkre lehetnek további, a koronával kapcsolatos Árpád-kori események értelmezésében. A tatárjárás idején történt, a fentiekben bemutatott biztonságba helyezés nem az egyetlen példa korszakunkból az efféle elővigyázatosságra. IV. László király (1272–1290) egy 1273-ban kiadott oklevele emlékezik meg arról, hogy nagyapja, IV. Béla egykor elvette a zágrábi egyháztól a Zágráb mellett épült Medvevárat (ma Medvedgrad, Horvátország), hogy „ott őrizze a királyi kincseket”.

Az eset 1262 elején történt, amikor a király és idősebb fia, István között az utóbbi – 1264–1265-ben – háborúba torkolló viszálykodás már elhatalmasodott, így észszerű arra gondolni, hogy IV. Béla valójában a koronázási ékszereket s mindenekelőtt magát a Szent Koronát helyezte biztonságba ez alkalommal is. Két évtizeddel később, 1282-ben pedig a fellázadt kunok a Csanád megyei „Egres monostorát, ahol a királyi ékszereket őrizték” ostromolták, ám sikertelenül. A „királyi ékszerek” egresi elhelyezését – meglehet, inkább elrejtését – minden bizonnyal a kor viharos politikai viszonyai indokolták. Nincs ok kétségbe vonni, hogy a Szent Korona megint csak közöttük lehetett.

Az említett rendkívüli alkalmaktól eltekintve a Szent Korona minden bizonnyal szokásos őrzőhelyén tartózkodott. Vitatott azonban, hogy ez hol volt, mert felmerült az az elképzelés, hogy az 1250-es évek elejére tehető felépítése és 1290 között a visegrádi vár lehetett a Szent Korona őrzőhelye, s csak 1290-ben – vagy nem sokkal előbb – kerültek volna vissza a koronázási ékszerek Székesfehérvárra. Ennek a feltételezésnek viszont a vár birtoklástörténete határozottan ellentmond: Visegrád ugyanis hol a királyné, hol a pilisi ispánok kezén tűnik fel a korszakban, s teljesen elképzelhetetlen, hogy ilyen körülmények között a várat a Szent Korona őrzésére alkalmas helynek tarthatták volna.

Valójában nincs ok kételkedni abban, hogy a Szent Koronát az Árpád-kor utolsó fél évszázadában rendszerint éppúgy Székesfehérvárott őrizték, mint a korábbiakban, s bizonyosan a városban volt az utolsó Árpád-házi király, III. András (1290–1301) halálakor is. A magyar trón elnyeréséért csakhamar megindult a küzdelem, mely újra mozgalmas éveket hozott a Szent Korona történetében. ♦